YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA NORASMIY BANDLIKNI STATISTIK O‘LCHASH VA MONITORING QILISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Muxammadiyeva Xurshida Ochilovna
144-maktabda ingliz tili o‘qituvchisi
xurshidamuxammadiyeva@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22898310

Annotatsiya. Mazkur tezisda yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoitida norasmiy bandlikni statistik o‘lchash va monitoring qilishning zamonaviy yondashuvlari tadqiq etiladi. Xalqaro statistik standartlar, O‘zbekiston tajribasi va yashil bandlik mezonlari asosida norasmiy bandlikni aniqlash, baholash, hududiy monitoring qilish hamda raqamli statistik kuzatuv tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, norasmiy bandlik, yashil bandlik, mehnat bozori, statistik monitoring, mehnat statistikasi, raqamli statistika, barqaror rivojlanish, informal iqtisodiyot.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida iqtisodiy o‘sishning ekologik samaradorligi bilan bir qatorda mehnat bozorining inklyuzivligi, munosib mehnat sharoitlari va bandlikning rasmiyligi masalalariga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Chunki ekologik jihatdan barqaror ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi avtomatik ravishda barcha yangi ish o‘rinlarining rasmiy va ijtimoiy himoyalangan bo‘lishini anglatmaydi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi, chiqindilarni qayta ishlash, ikkilamchi xomashyoni yig‘ish, kichik xizmatlar, yakka tartibdagi faoliyat, uy xo‘jaliklari bilan bog‘liq ishlab chiqarish hamda raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan mehnat faoliyatida yashil faoliyat va norasmiy bandlik bir vaqtda namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli yashil iqtisodiyot siyosatini ishlab chiqishda faqat yaratilgan “yashil” ish o‘rinlari sonini emas, balki ularning rasmiyligi, mehnat huquqlari, daromad barqarorligi va ijtimoiy himoya bilan qamrab olinganlik darajasini ham statistik jihatdan o‘lchash talab etiladi.

Muammoning dolzarbligi, avvalo, norasmiy bandlikning mehnat bozori va barqaror rivojlanish jarayonidagi salmog‘i bilan izohlanadi. Xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda dunyoda norasmiy iqtisodiyotda band bo‘lganlar soni 2 milliarddan oshgan. Bu holat norasmiy mehnatni oddiy “rasmiy ro‘yxatdan tashqaridagi bandlik” sifatida emas, balki mehnat bozorining alohida statistik va institutsional hodisasi sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [XMT 2024].

O‘zbekiston misolida ham mazkur masala muhim ahamiyatga ega. Milliy Barqaror rivojlanish maqsadlari monitoringiga ko‘ra, norasmiy bandlikning umumiy bandlikdagi ulushi 2020-yildagi 42,8 %dan 2024-yilda 37,9 %gacha pasaygan. Biroq 2024-yilda ayollar orasida ushbu ko‘rsatkich 46,8 %, qishloq xo‘jaligida esa 60,3 %ni tashkil etgan. Mazkur tafovut norasmiy bandlikni umumiy ko‘rsatkich orqali baholash yetarli emasligini, uni jins, iqtisodiy faoliyat turi, hudud, yosh, bandlik maqomi va yashil iqtisodiyotga aloqador faoliyatlar kesimida monitoring qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi yashil iqtisodiyot sharoitida norasmiy bandlikni statistik o‘lchashning zamonaviy metodologik yondashuvlarini tahlil qilish, mavjud statistik monitoringning muammoli jihatlarini aniqlash hamda O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan takomillashtirilgan statistik monitoring mexanizmini taklif etishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati norasmiy bandlik va yashil bandlik tushunchalarini yagona statistik monitoring tizimida integratsiyalash zaruriyatini asoslash bilan

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa mehnat bozori, ekologik siyosat va ijtimoiy himoya choralarini aniq statistik ma'lumotlar asosida shakllantirish imkoniyatining kengayishida namoyon bo'ladi.

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi O'zbekistonda davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. 2019–2030-yillarga mo'ljallangan "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2019]. Keyinchalik 2030-yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o'tish va "yashil" o'sishni ta'minlash dasturida monitoring va baholash mexanizmlarining belgilanishi ushbu yo'nalishning statistik ta'minotini ham takomillashtirish zarurligini kuchaytirdi [O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022].

Norasmiy bandlikni statistik o'lchash metodologiyasida so'nggi yillarda muhim o'zgarishlar yuz berdi. Xalqaro mehnat statistikasi bo'yicha 2023-yilda qabul qilingan 21-Xalqaro mehnat statistiklari konferensiyasi rezolyutsiyasi norasmiy iqtisodiyot tushunchasini ancha kengaytirib, norasmiy iqtisodiy faoliyat, norasmiy iqtisodiyot, norasmiy bozor iqtisodiyoti va norasmiy mehnat o'rtasidagi farqlarni aniqroq belgiladi [XMT 2023]. Ushbu yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, norasmiylikni faqat korxonaning rasmiy yoki norasmiy maqomi orqali aniqlashdan voz kechib, ishning amaldagi huquqiy va institutsional holatini ham hisobga olish imkoniyati yaratiladi.

Yangi statistik standartlarga muvofiq, norasmiy bandlikni aniqlashda ishchining yozma mehnat shartnomasi mavjudligi, ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy himoya bilan qamrab olinganligi, mehnat qonunchiligi doirasidagi huquqiy maqomi, korxona yoki iqtisodiy birlikning rasmiy maqomi hamda ish faoliyatining xususiyatlari kabi belgilar majmuasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda statistik kuzatuvning asosiy manbasi sifatida ishchi kuchi kuzatuvi alohida ahamiyat kasb etadi. XMTning 2023-yildagi metodologik tadqiqotlari ishchi kuchi kuzatuvlarida maxsus savollar blokini qo'llash norasmiy bandlikni aniqlash imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi [XMT 2023].

O'zbekistonda ham ushbu yo'nalishda amaliy ishlar olib borilgan. 2022-yilda ishchi kuchi kuzatuviga norasmiy bandlikni aniqlashga qaratilgan qo'shimcha savollar kiritilib, ularning natijalari norasmiy bandlikni hisoblash uchun samarali ekanligi aniqlangan. 2023-yilda esa milliy statistik instrumentlarni xalqaro mehnat statistikasi standartlariga moslashtirish bo'yicha yo'l xaritasi ishlab chiqilgan [XMT 2023]. Bu tajriba milliy statistika tizimida norasmiy bandlikni o'lchash metodologik jihatdan xalqaro standartlar bilan uyg'unlashayotganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot sharoitida norasmiy bandlikni o'lchash masalasi oddiy norasmiy bandlik statistikasi doirasidan kengroq yondashuvni talab qiladi. Buning sababi yashil iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan yangi faoliyat turlari mavjud statistik tasniflarda doimo alohida ajratib ko'rsatilmasligidir. Masalan, qayta ishlanadigan chiqindilarni yig'ish, saralash va sotish, kichik quyosh energetikasi xizmatlari, energiya tejamkor qurilish, ekologik qishloq xo'jaligi, suv va resurslarni tejash bilan bog'liq xizmatlar norasmiy yoki yarim rasmiy shaklda amalga oshirilishi mumkin. Natijada yashil iqtisodiyotning real mehnat salohiyati va undagi norasmiy bandlik hajmini an'anaviy korxona statistikasi orqali to'liq aniqlash qiyinlashadi.

Mazkur muammoni hal qilish uchun yashil bandlik va norasmiy bandlikni ikki o'lchovli statistik matritsada baholash maqsadga muvofiq. Birinchi o'lchov ishning "yashillik" darajasini, ikkinchi o'lchov esa uning rasmiylik darajasini ifodalashi mumkin. Natijada bandlikni kamida to'rtta guruhga ajratish mumkin: rasmiy-yashil bandlik, norasmiy-yashil bandlik, rasmiy-yashil bo'lmagan bandlik va norasmiy-yashil bo'lmagan bandlik. Bunday tasnif yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida aynan qaysi mehnat guruhlari ijtimoiy va huquqiy jihatdan zaif ekanini aniqlash imkonini beradi.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

XMTning zamonaviy tadqiqotlarida yashil bandlikni o‘lchash uchun kasbning bajaradigan vazifalari, ya’ni “green tasks” yondashuvi tobora ko‘proq qo‘llanmoqda. 2026-yilda e’lon qilingan global tadqiqotda 134 mamlakatning uyg‘unlashtirilgan ishchi kuchi kuzatuvlari asosida yashil bandlikni aniqlash uchun ISCO-08 kasblar tasnifi va tabiiy tilni qayta ishlash usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijasida dunyo bandligining taxminan 31,7 %i yashil vazifalarni o‘z ichiga oluvchi kasblarga to‘g‘ri kelishi baholangan [Adamczyk W., Delaporte I., Escudero V., Liepmann H. 2026]. Ushbu yondashuv O‘zbekiston uchun ham istiqbolli bo‘lib, yashil iqtisodiyotga aloqador kasblarni statistik jihatdan aniqroq identifikatsiya qilish imkonini beradi.

Norasmiy bandlikni yashil iqtisodiyot bilan bog‘lab monitoring qilishda ikkilamchi ma’lumot manbalaridan foydalanish ham muhimdir. Ishchi kuchi kuzatuvlaridan tashqari ma’muriy ma’lumotlar, soliq ma’lumotlari, ijtimoiy sug‘urta tizimi ma’lumotlari, korxonalar registri, litsenziyalash tizimi, elektron to‘lovlar va raqamli platformalar ma’lumotlarini integratsiya qilish norasmiy bandlikni aniqlash aniqligini oshiradi. Ayniqsa, respondentning o‘z faoliyatini norasmiy deb ko‘rsatishni istamasligi yoki norasmiy faoliyatni to‘liq anglamasligi bilan bog‘liq javob xatolarini ma’muriy ma’lumotlar bilan taqqoslash orqali kamaytirish mumkin.

Statistik monitoringning yana bir muhim yo‘nalishi hududiy kesimni kuchaytirishdir. O‘zbekistonda norasmiy bandlik qishloq xo‘jaligida yuqori ekanligi uning hududiy xususiyatlarini chuqur o‘rganishni talab etadi. 2024-yilda qishloq xo‘jaligidagi norasmiy bandlik ulushining 60,3 % bo‘lishi qishloq joylarda yashil transformatsiya siyosati bilan bandlikni rasmiylashtirish siyosatini o‘zaro bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Masalan, suvni tejovchi texnologiyalar, organik ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha yangi faoliyatlar rivojlanayotgan hududlarda ularning qanchasi rasmiy mehnat munosabatlari asosida amalga oshirilayotganini alohida kuzatish lozim.

Mazkur maqsadda norasmiy bandlikning yashil iqtisodiyotdagi monitoring indikatorlarini shakllantirish taklif etiladi. Bunda norasmiy yashil bandlik ulushi, yashil kasblardagi norasmiy bandlik ulushi, yashil tarmoqlarda ijtimoiy himoyaga ega bo‘lmagan ishchilar ulushi, norasmiy yashil bandlarning o‘rtacha daromadi, ayollar va yoshlar orasidagi norasmiy yashil bandlik darajasi, yashil faoliyatdan rasmiy faoliyatga o‘tish koeffitsiyenti kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Shuningdek, yashil bandlikdagi rasmiylashtirish dinamikasini vaqt bo‘yicha kuzatish uchun “yashil bandlikni rasmiylashtirish indeksi”ni hisoblash mumkin. Bunday indeks yashil tarmoqlarda rasmiy bandlikning umumiy bandlikka nisbati va ijtimoiy himoya bilan qamrab olinganlik darajasi asosida shakllantirilishi mumkin.

Monitoring tizimining samaradorligi faqat ko‘rsatkichlar soniga emas, balki ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash imkoniyatiga ham bog‘liq. Shu sababli zamonaviy statistik monitoringda raqamli platformalar, planshetlar asosidagi so‘rovlar, geolokatsiyaga asoslangan ma’lumotlar, ma’muriy registrlar bilan integratsiya va avtomatik validatsiya mexanizmlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda norasmiy bandlikni aniqlash uchun savollar bloki respondentning ish joyi, mehnat shartnomasi, ish beruvchi bilan munosabati, ijtimoiy himoya, daromad manbai, ish vaqti va faoliyat turini qamrab olishi kerak.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida norasmiy bandlikni qisqartirishning muhim sharti faqat nazoratni kuchaytirish emas, balki norasmiy faoliyatni rasmiy iqtisodiyotga olib kirish uchun iqtisodiy rag‘batlarni yaratishdan iborat. Xususan, kichik yashil biznes subyektlari uchun soddalashtirilgan ro‘yxatdan o‘tish, soliq imtiyozlari, mikromoliyalashtirish, kasbiy tayyorgarlik, ekologik texnologiyalarni joriy etish uchun subsidiyalar va ijtimoiy sug‘urta tizimiga bosqichma-bosqich

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

qo‘shilish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. XMTning yashil va raqamli transformatsiyalar bo‘yicha tadqiqotlari ham yangi ish o‘rinlari bilan bir qatorda qayta tayyorlash, malaka oshirish, ijtimoiy himoya va mehnat bozori institutlarini kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi [XMT 2024].

Alohida e’tibor chiqindilarni qayta ishlash va aylanma iqtisodiyotga qaratilishi kerak. 2026-yilda e’lon qilingan XMT tadqiqotida aylanma iqtisodiyot bilan bog‘liq bandlikning sezilarli qismi norasmiy iqtisodiyotda ekanligi qayd etilgan; global miqyosda bunday faoliyatdagi norasmiy ishchilar soni 74 milliondan ortiq deb baholangan [XMT 2026]. Bu holat O‘zbekiston sharoitida chiqindilarni yig‘ish va saralash bilan shug‘ullanuvchi norasmiy mehnat resurslarini statistik jihatdan aniqlash va ularni yashil iqtisodiyotning rasmiy mehnat tizimiga integratsiya qilish masalasining dolzarbligini oshiradi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotning statistik monitoringini mamlakatning amaldagi milliy shaffoflik tizimi bilan uyg‘unlashtirish zarur. 2024-yilda O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishda milliy shaffoflik tizimini joriy etish bo‘yicha alohida Prezident qarori qabul qilinib, xalqaro standartlarga muvofiq shaffoflik darajasini oshirish vazifalari belgilangan [O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2024]. Mazkur tizimda ekologik ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda mehnat bozori ko‘rsatkichlarining ham qo‘llanilishi yashil transformatsiyaning ijtimoiy natijalarini yaxlit baholash imkonini beradi.

Umuman olganda, zamonaviy yondashuv norasmiy bandlikni faqat yakuniy foiz ko‘rsatkichi sifatida emas, balki uning tarkibi, davomiyligi, iqtisodiy faoliyat turi, yashil vazifalar bilan bog‘liqligi, gender va yosh xususiyatlari, daromad darajasi hamda ijtimoiy himoya holati bilan birgalikda baholashni nazarda tutadi. Bunday tizim statistika organlariga yashil transformatsiyaning mehnat bozoriga ta’sirini aniqroq baholash, davlat organlariga esa norasmiy bandlikni qisqartirish va munosib yashil ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha manzilli siyosat ishlab chiqish imkonini beradi.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoitida norasmiy bandlikni statistik o‘lchashning an’anaviy usullari tobora murakkablashayotgan mehnat bozori tuzilmasini to‘liq aks ettira olmaydi. Xususan, yashil faoliyatlarning yangi shakllari, raqamli platformalar, uy sharoitidagi ishlab chiqarish, kichik tadbirkorlik va aylanma iqtisodiyot bilan bog‘liq faoliyatlar norasmiy bandlikning yangi segmentlarini shakllantirmoqda. Shu sababli statistik kuzatuvda ishning rasmiyligi bilan bir qatorda uning ekologik va yashil xususiyatlarini ham aniqlash zarur.

O‘zbekiston uchun eng maqbul yondashuv ishchi kuchi kuzatuvini asosiy ma’lumot manbai sifatida saqlagan holda, uni ma’muriy registrlar va boshqa raqamli ma’lumot manbalari bilan integratsiyalashdan iborat. Bunda 2023-yilda qabul qilingan XMTning yangi statistik standartlari metodologik asos sifatida olinishi, yashil bandlik esa xalqaro kasblar va vazifalar tasnifiga mos ravishda identifikatsiya qilinishi maqsadga muvofiq [XMT 2023; Adamczyk W. va boshq. 2026].

Amaliy jihatdan norasmiy yashil bandlikning yagona indikatorlar tizimini ishlab chiqish, uni jins, yosh, hudud va iqtisodiy faoliyat turi bo‘yicha muntazam e’lon qilish, yashil tarmoqlarda norasmiy bandlik bo‘yicha alohida statistik kuzatuv modulini joriy etish hamda yashil bandlikni rasmiylashtirish dinamikasini monitoring qilish taklif etiladi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi va chiqindilarni qayta ishlash kabi norasmiylik yuqori bo‘lgan yo‘nalishlarda maqsadli statistik kuzatuvlarni tashkil etish muhimdir.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyotning haqiqiy ijtimoiy samaradorligi faqat ekologik ko‘rsatkichlarning yaxshilanishi bilan emas, balki yaratilayotgan ish o‘rinlarining munosib, rasmiy va ijtimoiy himoyalangan bo‘lishi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, norasmiy bandlikni yashil bandlik bilan kesishgan holda o‘lchash va monitoring qilish O‘zbekistonning yashil transformatsiyasi bo‘yicha statistik ta’minotini takomillashtirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

1. Xalqaro mehnat tashkiloti. **Resolution concerning statistics on the informal economy**. 21st International Conference of Labour Statisticians. Geneva, 2023.
2. Xalqaro mehnat tashkiloti. **Women and men in the informal economy: A statistical update**. Geneva: ILO, 2023.
3. Xalqaro mehnat tashkiloti. **World Employment and Social Outlook: Trends 2024**. Geneva: ILO, 2024.
4. Adamczyk W., Delaporte I., Escudero V., Liepmann H. **Assessing the Size of the Green Economy: Global Evidence from Harmonized Labour Force Surveys**. ILO Research Brief. Geneva: ILO, 2026.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida**. PQ-436-son, 2022-yil 2-dekabr.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.